هه‌لمه‌تی یه‌که‌م و دووهمی خاچ دروشمه‌کان (1096-1149) بۆ سه‌ره‌ده‌وله‌تی

سه‌لجووقی

إسماعیل عبدالله اوامر

په‌یمانگه‌ی ته‌کنیکی کارگه‌ری // زانکۆی پۆلیته‌کنیکی هه‌ولێر

که‌یفی پیرداود عمر

کۆلێژی ئەده‌بیات // زانکۆی صلاح الدین

کامل حبیب رشید

کۆلێژی په‌روه‌رده‌ی زانسته‌مرؤ‌فایه‌تیه‌کان // زانکۆی سلێمانی

پوخته

Article Info

Received: October , 2021
Accepted : Noember , 2021
Published :Desember , 2021

Keywords

هۆکاره‌کانی هه‌لمه‌تی خاچ دروشمی ،
هه‌لمه‌تی یه‌که‌می خاچ دروشمه‌کان ،
هه‌لمه‌تی دووهمی خاچ دروشمه‌کان.

Corresponding Author

ismail.omer@epu.edu.iq

هه‌لمه‌تی خاچ دروشمه‌کان له ساڵی (١٠٩٥) له‌گه‌ڵ کۆبوونه‌وه‌ی ئەنجومەنی کریستیانەکان له‌ شاره‌دیی کلێرمۆنتی فه‌ره‌نسا ده‌ستپێکێرد، هۆکاری ده‌ستپێکردنی شه‌ره‌کانی خاچ دروشمی فره‌لایه‌نه‌یه‌ وئه‌نجامه‌کانیش هه‌مه‌چه‌شن بوون. هه‌لمه‌ته‌که‌ هۆکاری سه‌ربازیی، سیاسی، ئابووری هه‌بووه. هه‌لمه‌تی خاچ دروشمه‌کان که به‌ سه‌ختترین قۆناغه‌کانی میژوو داده‌نرێ، سه‌لجووقیه‌کان رووبه‌رووی هێرش مه‌سیحیه‌کانی ئەوروپا بوونه‌وه به‌ تاییه‌تی فه‌ره‌نسییه‌کان. گرووپێ خاچ دروشمه‌کان له‌ شه‌ری خاچ دروشمی یه‌که‌م به‌ سه‌رکردایه‌تی قه‌شه‌ پیری لی ئیرمیت، له‌ نزیك ئیزنیک له‌لایه‌ن برای کلچ ئارسلانی یه‌که‌م له‌ناوبردیان. له‌ دوا‌ی ئەم گرووپه‌ی خاچ دروشمه‌کان ، سوپایه‌کی دیکه‌ که له‌ گشت سوارچاکان، به‌گ، فه‌رمانده‌کانی که‌ چه‌ک به‌ده‌ستبوون له‌ ئەوروپا، هاتنه‌ نێو خاکی ئانادۆڵه‌وه. شای فه‌ره‌نسا، لویسی هه‌وته‌م وئیمپراتۆری ئەلمانیا، کۆنرا‌دی سییه‌م که‌ به‌شداریان له‌ هه‌لمه‌تی خاچ دروشمی دووهم کردبوو، هه‌ربه‌که‌یان به‌ رێگه‌ی جیا چوونه‌ نێو خاکی ئانادۆڵه‌وه. ئیمپراتۆری ئەلمانیا له‌لایه‌ن سولتانی سه‌لجووقیه‌کان، مه‌سعودی یه‌که‌م تووشی شکستیکی گه‌وره‌ هات، به‌ ئه‌سته‌م توانی ژبانی خۆی رزگاربات و له‌ و کاته‌دا په‌نای بۆ ئیزنیک برد. له‌م ماوه‌یه‌دا به‌ درێژای (200) ساڵ، خاچ دروشمه‌کان هه‌ندیک جار سوپایان بۆ رۆژه‌لاتی ده‌ریای ناوه‌راست ناردووه‌ و په‌یوه‌ندی بازرگانیشیان به‌میژێر کردووه. له‌ ماوه‌ی ساڵه‌کانی (1291-1905) به‌ کۆی گشتی هه‌شت هه‌لمه‌تی خاچ دروشمه‌کان ئەنجامدراوه‌ و له‌م ژماره‌یان سێ دانەش که به‌ گه‌وره‌ترین هه‌لمه‌ته‌کان دانراوه‌ به‌ نێو خاکی ئانادۆڵ تێپه‌رکراوه. چواره‌مینیان به‌ره‌و شاری قسطنطنیه‌ بووه. پێنجه‌مین وه‌لمه‌ته‌کانی دیکه‌ش به‌ شێوه‌ی هێرش بوون بۆ سه‌ر رۆژه‌لاتی ده‌ریای ناوه‌راست که‌ وولاتی میسر و که‌ناراوه‌کانی میسر بوون.

پێشهکی:

هه‌لمه‌تی خاچ درووشی ئه‌و زنجیره‌ هه‌لمه‌ته‌بوو که ئه‌وروپای مه‌سیحی کردیانه‌ سه‌ر ده‌وله‌تی سه‌لجوقی، له‌ ده‌یه‌ی کۆتایی سه‌ده‌ی یازده‌یه‌دا ده‌ستی پێکرد و نزیکه‌ی دوو سه‌د سالیکی خایاند له‌ (1095-1291) زایینی، ئه‌مه‌ش نموونه‌یه‌کی فراوانخوازی ده‌ره‌به‌گایه‌تی ئه‌وروپی بوو. که له‌ سه‌ده‌ی یازده‌مه‌دا ده‌ستی پێکرد و سێ سه‌ده‌ به‌رده‌وام بوو، ئه‌و هه‌لمه‌تانه‌ به‌شێک بوون له‌و هێرشه‌ گشتگیره‌ بۆ سه‌رنه‌شیمانی عه‌ره‌ب و جیهانی ئیسلامی.

ئهم توێژینه‌وه‌یه‌ له‌ ژێر ناوینیشانی: هه‌لمه‌تی یه‌که‌م و دووهمی خاچ دروشمه‌کان (1096-1149) بۆ سه‌ر ده‌وله‌تی سه‌لجوقی. هه‌ولێراوه‌ تیشک بخه‌رتنه‌ سه‌ر ئه‌و هۆکارو رووداوانه‌ی له‌ماوه‌ی هه‌لمه‌تی خاچ دروشمه‌کانی یه‌که‌م و دووهم له‌ نێوان مووسلمانان و په‌ڕه‌وانی ئایینی مه‌سیحی له‌ ئه‌وروپا روویانداوه‌.

ئهم توێژینه‌وه‌یه‌ له‌ سه‌ر رێبازی (وه‌صفی شیکاریه‌). که دابه‌شکراوه‌ته‌ سه‌ر دوو به‌شی سه‌ره‌کی، له‌گه‌ڵ ئه‌نجام و لیستی سه‌رچاوه‌کان و دوو پوخته‌ی توێژینه‌وه‌که‌ به‌ هه‌ردوو زمانی عه‌ره‌بی و ئینگلیزی.

به‌شی یه‌که‌م: بریتیه‌ له‌ گرینگترین هۆکارو پلانه‌ره‌کانی هه‌لمه‌تی خاچ درووشی که له‌ ماوه‌ی سالانی (1096 – 1149 ز) روویانداوه‌.

به‌شی دووهم: تابه‌ته‌ به‌ هه‌لمه‌ته‌کانی خاچ درووشی یه‌که‌م و دووهم، هه‌لمه‌تی خاچ درووشی یه‌که‌م بریتیه‌ له‌و شه‌ڕو پێکدا دانانه‌ی له‌ نێوان سه‌لجوقیه‌کان و خاچ دروشمه‌کان روویانداوه‌ له‌ ناوچه‌ی ئه‌نادۆل له‌ ماوه‌ی سالانی (1096 - 1099) زایینی.

هه‌لمه‌تی خاچ درووشی دووهم تابه‌ته‌ به‌ درێژه‌پێدانی ئه‌و جه‌نگ و هێرشه‌ یه‌ک له‌دوای یه‌که‌یه‌ که خاچ دروشمه‌کان و مووسلمانه‌کان له‌ ناوچه‌کانی ئه‌نادۆل و سووریا و بیرووت و فه‌له‌ستین و قودسدا بۆ سه‌ر خاکی یه‌کدی ئه‌نجامیانداوه‌، له‌ ماوه‌ی سالانی (1147 تا 1149) زایینی. دوابه‌دوای ئه‌مانه‌ توێژینه‌وه‌که‌ گه‌یشته‌وه‌ کۆتایی و گرینگترین ئه‌نجامه‌کان له‌ (5) خاڵدا کۆکراوه‌ته‌وه‌، ئینجا لیستی سه‌رچاوه‌کان به‌ دوای ئه‌مه‌دا ریزکراوه‌، چکه‌ له‌مانه‌ش دوو پوخته‌ی توێژینه‌وه‌که‌ش به‌ زمانی عه‌ره‌بی و ئینگلیزی خراوه‌ته‌ پاشبه‌ندی توێژینه‌وه‌که‌.

به‌و هیوایه‌ین توانییتیمان به‌شداریه‌کی بچووکمان له‌ ئه‌رك و پێداویستیه‌کانی مێژوو کردبێت. خزمه‌تێکیشمان به‌ بواری لێکۆڵینه‌وه‌ی زانستی که‌یانه‌دبێت.

به‌شی یه‌که‌م**1. هۆکاره‌کانی ده‌ستپێکردنی هه‌لمه‌ته‌کانی خاچ دروشمی****1.1 هۆکاره‌ نایینییه‌کان**

به‌شێک له‌ کریستیانیه‌کان که به‌ شێوه‌یه‌کی زۆر به‌هێز وابه‌سته‌ی ئایینه‌که‌ی خۆیان بوون، له‌ ئه‌نجامی هاندانی ته‌ریقه‌تی کولونی، که ته‌ریقه‌تیکی مه‌سیحی بوو له‌ ئه‌وروپا، باوه‌ڕیان وابوو که هه‌ر ده‌بن شوێنه‌ پێرۆزه‌کان بگه‌ڕێندرنه‌وه‌. ئه‌ندامانی ئه‌و ته‌ریقه‌ته‌ ده‌ستیان کرد به‌ بڵاکردنه‌وه‌ی گوته‌ی ئه‌وه‌ی که خوا و چه‌زده‌تی عیسا‌ش ئه‌مه‌یان ده‌وێت. به‌ده‌ره‌ له‌مه‌ش به‌پێی باوه‌ری کریستیانیه‌کان، ئه‌وه‌ی له‌ پێناو ئایینی چه‌زده‌تی مه‌سیح گیان

به‌خه‌ش، ئه‌وا له‌ گشت تاوانه‌کانی پاک ده‌بێته‌وه‌ و راسته‌وخۆ ده‌چێته‌ به‌هه‌شته‌وه‌. (محمد، 1998:80) ئه‌مه‌ وچه‌ندین هۆکاری دیکه‌ وایان کرد بۆچوونی ده‌ستپێکردنی هه‌لمه‌ته‌کانی خاچ درووشی سه‌ره‌له‌بات. درووشی "زراگه‌ردنی خاکی پێرۆزه‌کان" به‌ده‌ره‌ له‌ ناشکرکردنی ئامانجی هه‌لمه‌تی خاچ دروشمه‌کان زیاتر بۆ شارده‌وه‌ی ئهم ئامانجه‌ به‌کارده‌هێنرا. (محمد، 1989: 15)

کریستیانیه‌ رۆژئاوایه‌یه‌کان هیچ کاردانه‌وه‌یه‌کیان له‌ به‌رامبه‌ر ئهم دۆخه‌ نه‌نواند، بیه‌زته‌یه‌کانیش دۆخه‌که‌یان قبوڵکردبوو. به‌لام له‌ کۆتایی سه‌ده‌ی یانزده‌مه‌م، له‌ سایه‌ی ئه‌و ژینگه‌ گونجاوه‌ی له‌ کۆمه‌لگه‌ی رۆژئاوا هاته‌ ئاراوه‌، ئه‌وروپا باوه‌ری وابوو که ده‌رفه‌تی جوڵه‌کردنی بۆ ره‌خساوه‌ و توانای ئه‌وه‌ی هه‌یه‌ که هێزی مووسلمانه‌کان تێک بشکێنێت که سه‌دان ساله‌ گشت ده‌وره‌یه‌ری ده‌ریای ناوه‌راستیان کۆنترۆڵکردوو، به‌ تابه‌ته‌ی ده‌رکردنی سه‌لجوقیه‌کان له‌ ناوچه‌ی ئانادۆل و ده‌سته‌به‌سه‌رداگرته‌ی خاکیه‌کیان که زیاتر له‌ نیوسه‌ده‌ بوو له‌ ئانادۆل نیه‌شته‌جی بوو بوون. (محمد، 1989: 17)

له‌ هه‌مان قۆناغدا ئه‌و جموجۆله‌ چاکسازییه‌ی که ناوه‌ندی کولونی ده‌ستپێکردبوو له‌ فراوانبوون دا. ریفۆرمخوازه‌کان به‌ تابه‌ته‌ی پاپا ئوربان دووهم که په‌یوه‌ست بوو به‌ بۆچوونی کولونی، هه‌وڵی ده‌دا پرديک له‌گه‌ڵ جیهانی علمانی (ده‌ره‌وه‌ی کلیسا) دروست بکات و ئهم بۆچوونه‌ له‌لای هه‌موو که‌سێک ب‌لاو بکاته‌وه‌. خۆشه‌ویستی بۆ قودس که له‌لایه‌ن بزوتنه‌وه‌ی چاکسازی له‌ کۆمه‌لگه‌ زیندوو کرابوووه‌، هێواش هێواش له‌ خۆشه‌ویستیه‌وه‌ ده‌گۆرا بۆ هۆگرپوون پێوه‌ی. هه‌ر بۆیه‌ گۆڕینی ئهم هۆگرپوونه‌ بۆ زمینه‌ی پراکتیکی له‌ توانایان دا. (Şaban, 2002: 669).

وتاریزه‌ کریستیانیه‌کان له‌ سه‌ر بنه‌مای په‌یوه‌سته‌بوونی که‌سانی باوه‌ردار به‌ ئینجیل ده‌یان گوت که ده‌کرێت ئه‌و هه‌لۆسته‌ هێرشکارانه‌ی که کۆمه‌لگایان کردووه‌ته‌ دوو به‌شه‌وه‌، به‌ ئاراسته‌یه‌کی دیکه‌ به‌رن ووزی خه‌ک له‌ پێناو کلیسا به‌کاربه‌هێنێت. هه‌ولێیان ده‌دا له‌ پێناو گه‌یاندنی په‌یامی کریستیانیه‌ به‌ شێوه‌یه‌ک که خه‌ک لێ تێبگات، هه‌ست و سۆزی ئایینی بخه‌نه‌ گه‌ر له‌ سایه‌ی ئه‌و چیرۆکه‌ پێ له‌ قاره‌مانی وچه‌نگانه‌ی له‌ ئینجیل و ده‌ریان گرتبوو. (علی، 1993:108) له‌ ئه‌نجامی ئهم هه‌ولانه‌دا، توندوتیژی له‌ نیوه‌ی دووهمی سه‌ده‌ی یانزده‌مه‌م به‌ شێوه‌یه‌کی دیاریکراو که‌میوووه‌. باوه‌ڕێکی به‌هێزتر له‌ نێوان یاخیبووان و سوارچاکه‌کان ده‌بێت. (حسن، 1991: 141,142).

1.2 پێشڕه‌وی سه‌لجوقیه‌کان

له‌ سه‌ده‌ی یانزده‌مه‌م به‌دواوه‌، بیه‌زته‌یه‌کان که که‌وتبوونه‌ ژێر فشاری سه‌لجوقیه‌کان و ناوچه‌ی ئانادۆلیان له‌ده‌سته‌دا، داوای هاوکاری به‌په‌له‌یان له‌ پاپا کرد کاتیک زانیان که سه‌لجوقیه‌کان گه‌یشته‌وه‌ته‌ نزیک قسطنطنیه‌. بیه‌زته‌یه‌کان ئه‌وه‌یان خسته‌ڕوو که ئه‌گه‌ر شار قسطنطنیه‌ بکه‌وێت، ئه‌وا هیچ هێزێک ناتوانێت پێشڕه‌وی سه‌لجوقیه‌کان رابگرێت و به‌م جوړده‌ش ئه‌وروپا رووبه‌رووی مه‌ترسییه‌کی گه‌وره‌ ده‌بێته‌وه‌. (سعید، 1986: 20).

1.3 هۆکاره‌کانی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی

ده‌وله‌تی سه‌لجوقی و ده‌وله‌ته‌ مووسلمانه‌کانی دیکه‌ به‌هێز ئه‌وه‌ی رێگاکانی بازرگانی ناویشم و به‌هاراتیان له‌ ژێر کۆنترۆڵ دا، به‌م هۆیه‌وه‌ زۆر ده‌وله‌مه‌ندبوو بوون. (عبدالله، 1995: 34) له‌لایه‌کی دیکه‌ش ئه‌وروپا له‌

هەمیش دەپوست بەو ھێزی خۆی کە ھەمیشە لە زیادیون دابوو، کۆنترۆڵی رۆژمەلات بکات. (محمد، 1998:79) ھەر بۆیە ئاسایی بوو کە کلێسا وەک پێشەنگی ئەم جۆلانەو، بۆچوونی ئاینی بخاتە بەرچاوی کۆمەڵگا لە کاتی بڵاوەکردنەوێ سوودەکانی ئەو شەھری کە بپارێوو بۆ رۆژمەلات ئەنجام بدرێ. کلێسا بە ئێنی لێخۆشبوونی تاوانەکان و خەلاتی دواڕۆژی بەو کەسانە دەدا کە بەشداریان لەو ھەڵمەتە دەکرد، ھاوکات بۆ بەجێگەیاندا ئامانجی سیاسیش سوودی لە بۆچوونی ئاینی وەرەگرت. (سعید عبد الفتاح، 1990:37.38).

مۆکاری سەرەکی سەرکەوتنی بانگێشتەکە بریتی بوو لە مۆکاری کۆمەڵایەتی و ئابووری. لەو قۆناغەدا لەگەڵ زیادیونی دانیشتوانی ئەورووپا، سەردەمەکش سەردەمی بۆچوونی داگیرکاری بوو. ئەفسانەیی نیشەجیپوون لە خاکی رۆژمەلات ھەرەوێک لە ئینجیل نووسراوە "لە شەقامەکانیان شیر و مەنگوین دەپژێ" خەیاڵیی سەرنجراکێش بوو بۆ ئەو گوندنشینانە کە خاوەنی خاک نەبوون. پاپا ئۆربان لە "ئەنجوومەنی کلێمۆنت" رایگەیاندا بوو کە ئەوان ناتوانن دانیشتوانی ولات تێر بکەن و بەم ھۆش خەڵک بە شۆبەیی بەردەوام لەگەڵ یەکتەر شەپ دەکەن. ھەر لە سەرەتای بۆچوون و ئامانجی ئەوروپا بریتی بوو لە دەستبەسەرکردنی ئانادۆلۆ و سەپاندنی دەسلالەتی خۆی لەم ناوچەیدا. (حسن، 1991:134، 135).

لە کۆتایدا سوپای خاچ دروشمەکان پێکھێندرا و لە ولاتە جیاوازیەکانی ئەورووپاوە بەرەو ئانادۆل دەستیان بە جۆلە کرد. سوپایەکی (20) ھەزار کەسی کە زۆریان پێکھاتبوون لە فەرنسیسیەکان لە ژێر سەرنجراکێش قەشە پێیری لی ئیرمیت، لە بەرواری (۱ ئای ۱۰۹۶) گەشتە قسطنطنیە. مۆلەتی دانانی کەمپ لە دەرەوێ قەلا بەو خاچ دروشمانە درا کە بە شۆبە و ھەڵسوکەوتەکانیان، خەڵکی قسطنطنیەیان تووشی شۆک کردبوو. قەشە پێیری داوێت کۆشک کرا و پارە و دیاری پێدرا. بەلام ئیمپراتۆر ئەلیکسیۆس لەو تێگەشت کە پێیری خاوەنی تاییەتمەندیەکانی سەرنجراکێش کردنی تێدا نییە. (ستیفان، 1981:138).

ھاوکات ئەو کۆمەڵە تالانچیەیی کە لە دەرەوێ قەلاکە دابوو، سوپایەکی نەبوون لەو ئاستە کە بتوانن شەپ لەگەڵ سەنجووقیەکان بکەن. (Mateos, 1987: 189) ھەر بۆیە تا گەشتی سوپای سەرەکی بە شارەکە، ئیمپراتۆر بپارێدا ئەمانە لە دەورەبەری قسطنطنیە دەستبەسەر بکات. بەلام جەلەوگرکردنی ئەو کۆمەڵە خاچ دروشمە ئەستەم بوو، ئەمانە بە شۆبەیی بەردەوام کاری دزیان دەکرد و ھەموو شۆنێکیان تالان دەکرد. لەبەر ئەم ھۆکارەش لە (۶ ئاب) ئیمپراتۆر بپارێدا کە خاچ دروشمەکان لە بەری ئانادۆلۆ بپەرێنێت و لە بارەگای کپیۆتۆسی نزیک لە کەندای یەلۆفا لە ئیزمیت نیشەجیپان بکات و پێشنیاری ئەوێ کرد کە لەو شۆنە چاوەڕێ ئەو سوپا خاچ دروشمە بکەن کە لە رێگادان بەرەو ناوچەکە. بەلام خاچ دروشمەکان گۆنیا بەم رێنماییە ئیمپراتۆر نەگرت و ھەولیان دەدا ھەموو شتی تالان بکەن و ھەموو ئەوانە کە دێنە بەردەمیان لە مووسلمان و کریستیانەکان بکوژن. ئەم سەرکەوتنە کە لە بەرامبەر خەڵکی بێ تاوان بە دەستیان ھینا، نازیەتیانی پێ بەخشی. (Ebru, 202: 681).

خاچ دروشمەکان دواتریش دەستیان کرد بە چوونە نێو خاکی سەلجوقیەکان لە ئانادۆل. بە تاییەتی گرووپیکی فەرنسی گەشتە نزیک

ھەزاری دابوو. گوندنشینەکان برسی و خەڵک ھەزار و خانەدانەکان بیکاربوون. ئەوروپیەکان لە ولاتەکانی خۆیان بە زیادەپۆشیەو بەسی دەولەتە مەندی ولاتانی ئیسلامی و ئاسوودەیی خەڵکیان دەکرد. بەم پێشەش گەلانی ئەوروپا کاتی گۆتییستی ئەمانە دەبوون، بە دواي رێگاکانی دەستبەسەرکردنی ھەموو ئەمانەدا دەگەران. ھاوکات ئارەزووی سەریکشی سوارچاکەکانیش ھاتە سەر ھەموو ئەم ھۆکارانە و بوونە ھۆی رێکخستنی شەپەکانی خاچ دروشمەکان. (سعید، 1963: 43).

لە راستیدا ئەو ھۆکارانە کە گەلانی ئەوروپای سەدەیی ناوەراست ناچارکرد بۆ ئەوەی ئەم ھەڵمەتانە رێکبخەن بریتی بوون لە مۆکاری سیاسی، کۆمەڵایەتی و ئابووری. ئەو بۆچوونە ئاینییە کە لەلایەن رۆژئاواییەکان بانگەشە بۆ دەکرا تەنھا ھێزێکی پالەنەر بوو. ھاوکات خستەرووی بۆچوونی شەری خاچ دروشمەکان، لە پال ئەو ئازاوەگێڕییە کە بە ھۆی برسی و ھەزاری و کەمی خاک لە ئەوروپا دروستبوو بوو، بوو ھۆی سەرھەڵدانی بۆچوونی سەربازی بە کریگرا و جۆلە داگیرکاری (Yusuf, 2009: 5, 20).

بەشی دووھم

1. ھەڵمەتی یەکەمی خاچ دروشمەکان (۱۰۹۶-۱۰۹۹) زایی.

مۆکاری سەرەکی دەستپێکردنی ھەڵمەتی یەکەمی خاچ دروشمی، بریتی بوو لە داواکاری ھاوکاری ئیمپراتۆریەتی بیزەنتییەکان لە پاپای دووھم. ئۆربان (ئۆربانوس) لە دژی سەلجوقیەکان. پاپاش لە ژێر رۆشنای ئەم ئامانجە دەستی بە جۆلە کرد و بەمەبەستی دەستپێکردنی چالاکیەکانی خۆی چوو فەرنسا ئەو شۆنە کە لێی لە دایکبوو. لە بەرواری (۲۷ تشرینی دووھمی 1095)، پاپای دووھم ئۆربان لە "ئەنجوومەنی رووحانی کلێمۆنت" لە ناوچە ئوقیترنی، بانگێشتی جەنگی بۆ گشت کریستیانەکان کرد بەمەبەستی دەستبەسەرکردنی قودس. (محمد، 2000: 71) پاپا لە لیواری نۆتێرام دو پۆرت چوو سەركورسییەك ووتەکانی ئاراستە کۆبوونەوێکی جەماویری کرد کە پێکھاتبوو لە سەركلیساکان و سوارچاکان و خەڵکی ناوچەکە (Yusuf, 2009: 5).

لەم کاتەدا، ئامانجی ئەوھوو کە بە رێککەوتنێک لە ژێر ناوی ئاگرەستی خوا، ژینگە ئاشی بە ھێز بکات و جەنگی ناوخوازی کۆمەڵگەییەکی دەرەبەگ کۆتایی پێ بھێنێ. ھاوکات سیاسەتی دانوستانی لەگەڵ پاتریکی بیزەنتییەکان جێبەجێ دەکرد و دەپوست نیکەرائی ئەوانی لە بەرامبەر پێشپەوی تورکەکان بخاتەروو. بەمەش بانگێشتەکە بە شۆبەیی فراوان قبوڵکراو بوو. ئەو قەلەبالغییە کە لە شۆنەکەدا بوون، ھاواریان دەکرد بە گوتنەوێ "دیۆس لا قۆلت" واتە "خوا ئەمە دەمەوێت"، دواتریش ھەموو ئەوانە لەو شۆنە بوون ھەمان شتیان گوتەو. پێشنیاری شەپکردن لە پێناو خاچ و رێکخستنی شەری خاچ دروشمی وەک ئەرکێک کەوتە سەر کلێسای لاتین. (محمد، 1998: 84) و تاربیژانی وەک قەشە پێیری لی ئیزمیت سوپاندەکانیان لە ھەموو لایەک بڵاوەکردەو. بەم شۆبەیی بە درێژای شەش تا ھەوت نەو، شا و دەربەگ و خەڵکی ئاسایی و مندالانی بەمەبەستی شەپکردن بۆ وەرگرتنەو خاچ و رزگارکردنی خاکە پیرۆزدەکان لە دەستی کافرەکان (مەبەست لێ مووسلمانەکان بوون) کۆبوونەو. (سعید عبد الفتاح، 1990: 36).

کلێسا کە خاوەنی گەورەترین کاریگەری بوو لە سەر کۆمەڵگە ئەوروپیی، ھەم بە دواي چارەسەرێک دەگەرا بۆ رێکخستەوێ شیرازی تیکچوو

دەبوايە ئىمپراتۆر دەك دەسلەپتىن ئالاندا. لە بەرامبەر ئەمەشدا ئىمپراتۆر بە درېژاي گەشتەكان پېداويستى خاچ دروشمەكان دايىن دەك وسوپاي خۇي بەمەبەستى ياهەرى كردنيان بۆ خاچ دروشمەكان دەنېرئى. (ستيفان، 1981: 146، 145).

يەكەمىن سوپاي خاچ دروشى فەرهەسى كە لە تشرىنى دووهمى (1096) بە سەرکردايەتى ھۆگۇ دى فېرماندوس گەيشتە شارى قسطنطينە پابەندى ئەو داوايە ئىمپراتۆر بوو. بەلام لە دواي ئەوئى سوپايەكى ديكەى خاچ دروشمەكان لە (۲۳ى كانوونى يەكەم) بە سەرکردايەتى گۆدېفرۇ دى بۆيلون گەيشتە ناوچەكە، بەم سوپاىنە خواردەنەوى ئىمپراتۆر رازى نەبوو، بەمەش پىكدادان لە نېوان سوپاي بېزەنتىيەكان وخاچ دروشمەكان روويدا. بەلام دواي شكستى خاچ دروشمەكان كە ھېرشيان بۆ سەر قەلاى شارەكە ھېنابوو، گۆدېفرۇ دى بۆيلون بە سوپاىنە خواردەنى پەيوەستەبوون رازى بوو. (حسن، 1991: 138).

دواتریش سوپاكەى بۆ بەرى ئانادۆلۇ پەراندەو وە بارەگاي پەلەكانۆنى سەر رىنگاي ئىزمىت جىگىر كرد. پاشانىش سوپاي ئىتاليەكان بە سەرکردايەتى بۆھيمۇند لە دواي ئەمەش سوپايەكى ديكەى خاچ دروشمەكان كە پىكھاتبوو لە فەرهەسىيەكانى باشوور بە سەرکردايەتى رىمۇند دى سانت گيليس گەيشتە شارى قسطنطينە. ھاواكات نوپنەرى پاپا وسەرکلىساي لى پوى ئەدىمار لەلاى سەرکردەى سوپاي خاچ دروشمەكان رايمۇند نامادەبوون، ئىمپراتۆر ئەلىكسىۇس لە دواي ئەوئى سوپاىنە پەيوەستەبوونى لەم سەرکردانە وەرگرت، سوپاكانيانى بۆ بەرى ئانادۆلۇ پەراندەو. (سعيد عبد الفتاح، 1990: 40).

لە ھەمان بەرواردا، شازادەى فلاندرز، رۆبېرت لەگەل سوپاكەى گەيشتە ناوچەكە، ھاواكات دوو سوپاي خاچ دروشى ديكەى فەرهەسىيەكانى باكوور بە سەرکردايەتى رۆبېرت دى لا نۆرماندى وەنتيان دى بلوا لە ئايارى (1097) گەيشتە شارى قسطنطينە وسەرکردەكانيان سوپاىنە پەيوەستەبوونيان خوارد، دواتریش بۆ بەرى بەرامبەر گەرووى قسطنطينە پەراندەنەو. ئەم سوپايانە لە ناوچەى پىليكانۆنەو بە پيادە گەيشتە شارى ئىزنىكى پايتەختى دەولەتى سەلجوقى وچوونە پال ئەو سوپا سەرەككەيى خاچ دروشمەكان كە گەمارۆى ئەو شارەيان دابوو لە (۳ى حوزەيرانى 1097). (ستيفان، 1981: 150).

لەم كات وساتەشدا كلىج ئارسلانى يەكەم بەمەبەستى ئازادکردنى مەلاتيا لە ناوچەى رۆژمەلات بوو، سەرکەوتنى لەوئى پىشى كلىج ئارسلان لە بەرامبەر سوپاي پيىرى يەكەمى ئىزمىت، ئەوى لەبارەى ھېزى خاچ دروشمەكان بەمەلەدا برد. ھەرچەندە بەمەبەستى رزگارکردنى ئىزنىك لە گەمارۆى خاچ دروشمەكان گەيشتە پىش دەروازەى شارەكە، بەلام نەيتوانى بە نېو سوپاي خاچ دروشمەكان كە ژمارەيان ئىجگار زۆربوو، تىپەپىن، ھەربۆيە لە دواي شەپ وپىكدادانىكى قورس كشايەو. (محمد، 2002: 99) لە دواي ئەوئى يەكەى سوپاي بەرگىر ئىزنىك-يش لە ھاتنى پىشتىوانى بىن ھىوا بوو، شارەكەى رادەستى ئىمپراتۆريەتى بېزەنتىيەكان كرد لە (19ى حوزەيرانى ۱۰۹۷). خاچ دروشمەكان لە دواي ئەوئى شارى ئىزنىكيان دەستبەسەرداگرت وتالانيان كرد، يەك ھەفتە دواتر دەستيان بە پىشەرپىكردن كرد بەرەو ناوچەى دورىلايون شارىك بوو لە ئەنادۆل نىزىك ئەسكىشەمىر. (ستيفان، 1981: 154، 157).

شارى ئىزنىكى پايتەختى سەلجوقىيەكان وگوندەكانى ئەو ناوچەيان ئالانكرد. ئەمانە ئەو سامان ونازەلانەى دەستيان بەسەردا گرتبوو لە نېو بارەگاگە فرۆشتيان. لە بەرامبەر ئەمەدا ئەلمانىيەكان بەخيليان بەم تەوژمەى فەرهەسىيەكان دەبرد. ئەمجارەش ھېزىكى ئەلمانى-ئىتالى كە لە شەش ھەزار كەس پىكھاتبوو كە پاپا وقەشەيان تىدابوو، بە درېژاي رىنگاكە ھەموو شتىكيان تالان كرد وەلە كۆتايدا قەلاى سىرى گۆردونيان لە نىزىك شارى ئىزنىك كۆنترۆلكرد. (سپيلە، 2003: 98).

ھەربۆيە پىارباندا كە كە ئەم قەلايە وەك بىكەيەك بەكاربەپن لەبەر ئەوئى شوتنەكە پىپو لە خۇراك، لە بەرامبەر ئەمەشدا سولتان كلىج ئارسلانى يەكەم بەمەبەستى كۆنترۆلكردەوئى قەلاكە سوپايەكى رەوانە كرد وئەوئى دەزانرا كە ناوى نېو قەلاكە لە بىرىكى دەروە وسەرچاويەكى نېو دۆلىكى دەروەى قەلاكە، دەستەبەر دەكرا. (Ebru, 202: 683).

سوپاي سەلجوقى لە (۲۹ى ئەيلول) گەيشتە بەردەم سىرىگۆردن وەپەرەجى ھېزى خاچ دروشمەكانيان دايەو و دواتریش دەستيان بەسەر بىر وسەرچاوەكانى ئاودا گرت. (محمد، 2002: 97) لەبەرەمبەر ئەمەدا خاچ دروشمەكان بۆ دواوئى قەلاكە كشانەو وەبەمۆى كەمى ئاودەو لە (۶ى تشرىنى يەكەم) خۇيان رادەست كرد. (سپيلە، 2003: 99) بەلام خاچ دروشمەكان كە دەيانويست تۆلەى سىرىگۆردن بىكەنەو، پىارباندا ھېزى بىكەنە سەر سەلجوقىيەكان. لە بەرەبەيانى (21ى تشرىنى يەكەم) زياتر لە (20) ھەزار سەربازى خاچ دروشمەكان بەرەو كىبوتۇس جۆلەيان كرد. سەلجوقىيەكانىش لە (۱۷ى تشرىنى يەكەم) لە ئىزنىك دەرجوون وەلە نىزىك گوندى دراكوئى سەر رىنگاي كىبوتۇس وئىزنىك چاوەرپى خاچ دروشمەكان كرد. كاتىكىش سوپاي خاچ دروشمەكان گەيشتە دارستانەكانى دۆلى دراكوئى، كەوتنە بۆسەى سەلجوقىيەكانەو. (Ebru, 202: 685).

تېرماوئە سەلجوقىيەكان سەرەتا ئەسپەكانيان كرده ئامانچ وایانكرد كە ئەسپەكان خاوەنەكانيان لەسەر پىشتيان فرى بدەنە خوارەو وەبەرەو روى ئەو سوپايە بگەرنەو كە لە دواو دەھاتن. (على، 1993: 109) لە بەرامبەر ئەمەش خاچ دروشمەكان تووشى دۆلەراوئى بوون وەبەرەو بارەگاگەيان رايانكرد. بەلام نەيتوانوى لەدەستى سەلجوقىيەكان رزگاربان بىت كە لە دواوايانەو بوون. ژمارەيەكى كەمى لەو خاچ دروشمانەى كە بە زىندووى مابوونەو، بەو كەشتيانەى كە ئىمپراتۆر ئارديبووين بەرەو قسطنطينە گەرنەندرانەو. (ستيفان، 1981: 140، 144).

لە دواي سوپاي خاچ دروشمەكەى قەشە پيىرى لى ئىزمىت، ئەو سوپا گەورانەى بە سەرکردايەتى كەسە خانەدانەكان بۆ ھەلمەتى خاچ دروشى بەرپەكەوتبوون، لە پايزى سالى (1096) بەولاولە يەك لە دواي يەك گەيشتە شارى قسطنطينە. (سپيلە، 2003: 101) ئىمپراتۆر ئەلىكسىۇس لەو تىگەيشت كە ئامانجى ھاتنى ئەم خاچ دروشمانە بىرئىيە لە دروستکردنى دەولەت لە رۆژمەلات، بۆيەش بەمەبەستى رىگرى لە دروستبوونى مەترسى بۆسەر بېزەنتىيەكان، ئىمپراتۆر داواي لە سوارچاكەكان كرد بە بېپى داب و نەرىتى رۆژئاوا سوپاىنە پەيوەستەبوونى پىن بدەن. لەم چوارچۆيەيش دەبوايە خاچ دروشمەكان گشت ئەو خاكانەى لە ژپر دەستى دەولەتە كۆنەكانى سەلجوقى دەردەھمىن رادەستى بېزەنتىيەكان بىكەنەو وئەو دەولەتە خاچ دروشمانەى كە لە دەروەى ستورى ئىمپراتۆريەت دروست دەكرىن،

بوهيموند بۇ ئەۋى پلانىكەى جىيەن بىكات، تۋانى فەرماندەى سوپاى
 بىزەنتىيەكان، تاتىكىوس كە لەگەل سوپاى خاچ درۋشمەكان ھاتبۈۋە
 بەردەم ئەنتاكىا ھەلبخەلەيتىن بۇ ئەۋى سوپاكەى بىكىنىتەۋە. دواترىش
 بوهيموند لە ساىەى ھاۋكارى فىروز لە منارەى (خوشكى دوۋانە) ھىزەكانى
 خۆى بىئىتە نىۋىشارەكە. لە دۋاى كىرەنەۋى دەرۋازەى شارەكە لەلايەن ئەۋ
 كەسانەى كە چۈۋبۈنە ژۋورەۋە، سوپاى خاچ درۋشمەكان چۈنە نىۋ
 شارەكە. لە ئەنجامى ناپاكى فىروز، ئەنتاكىا كەۋتە ژىر دەستى خاچ
 درۋشمەكان لە(3ى حوزەىرانى ۱۰۹۸). (حسن عىشى، 1958: 25، 27)

خاچ دروشمه‌كان خه‌لكى مووسلمانى شاره‌كه‌يان كووشته وه‌موو شتيكيان تالانكرده. له‌گه‌ل ئهمه‌شدا قه‌لاى ناوه‌ندى شاره‌كه له به‌رگرى كردن به‌رده‌وام بوو. له‌م كاته‌شدا سوپاي كوربوغا گه‌يشته به‌رده‌م شارى ئه‌نتاكيا، فهرمانده‌كاني نيو سوپاي خاچ دروشمه‌كان كه ناكوكيان هه‌بوو له‌سه‌ر ده‌سه‌لات گرتنه‌ده‌ست، له‌كوټايدا ريكنكه‌وتن وه‌ (28ى حوزه‌يران) له‌ نيو شاره‌كه هه‌مانه ده‌روه وه‌گه‌ل سوپاكه‌ي كوربوغا كه‌وتنه شه‌پكردن. (عيماد الدين، 2005: 117) به‌شيكى زورى نه‌و به‌گانه‌ي كه له‌گه‌ل كوربوغا بيوون هيزه‌كانيان كeshاندوه. هه‌رچه‌ند كوربوغا له شه‌پكردن به‌رده‌وام بوو، به‌لام ناچاربوو هيزه‌كاني بكeshينته‌وه. (حسن عشي، 1958: 28)

نەم شکستەى بەردەم ئەتتاکىيا، دەرگای بۆسەرکەوتنى يەكجارەكى ھەلمەتى يەكەمەى خاچ دروشى کردەو. لە دواى كشانەوہى سوپاکەى کوربوغا، قەلاى ناوہندى شارى ئەتتاکىياش خۆى رادەستکردەو. لەم کات وساتەشدا بەھۆى بآبوونەوہى يەتايەک ژمارەيەكى زۆرى خەلک گيانيان لەدەستدا کە نۆتەرى پاپا وسەرکليساى لى پوى ئەديماريش لە نتيواندا بوو. (عيماد الدين، 2005: 118) دواتريش ناکوکیيەکانى نتيوان فەرماندەکان لەسەر گرتنەدەستى دەسلەلاتى ئەتتاکيا بە قازانجى بۆھيموند شکايەو. لە ئەنجامى ئەمەش راي مۆند سەرکردايەتى سوپاى گرتە دەست و بەرەو قودس بەرپەتکەوت. سەرکردەکانى دیکەش چوونە پال ئەو سوپايەى کە بەرەو باشوور دەرۆشتن، بەلام بۆھيموند لە ئەتتاکيا مايەو (Çivgin, 2008: 210).

له ښارگوټي (3۱ حوزه پراخي ۱۰۹۸) نه ناکيا که وته د دست خاچ درو شمه کان و دوا تر پش راده ستي ټيپ ما تو ږي ته ي بيزه نتي به کان نه کړا يوه. له دوا ي کوشني مووسلمان ه کاني هم شاره، بډه موند د هسه لا تداري ته نورماني له و شوينه دامه ز راند. (حسن عبيثي، ۱۹۵۸: ۲۹).

خاچ دروشمه‌کان چوونه نښو خاکی فاتیمیه‌کان له نږیک به‌یرووت. فاتیمیه‌کان که دوژمنی عه‌باسی وسه‌لجووقیه‌کان بوون، له (سالی ۱۰۹۸) قودسیان له ژړر دهستی سه‌لجووقیه‌کان دهرمښابوو. هه‌ربویه دوا هڅرشې خاچ دروشمه‌کان بۆ سه‌ر فاتیمیه‌کان بوو له میسر. له رڼکه‌وتی(۷) حوزده‌یرانی (۱۰۹۹) خاچ دروشمه‌کان که‌یشته به‌ردم قودس وشاره‌که‌یان که‌ماړۆ دا. دواى ماوه‌یه‌کى که‌میش توانیان خواردن وهاوکارى پښوېست له‌و که‌شتیه وه‌ریگرن که که‌یشته یافا. (محمد، 2002: 101) له رڼکه‌وتی(۸) ته‌مووز فه‌رمانى به رۆژوو بوون درا وگشت سوپا به رابه‌رایه‌تې پیاوانى ثابى به ده‌ورى شاره‌که سوورانه‌وه ویه‌سه‌ر چپای سیون (چپای زه‌یتون) که‌وتن. (عیما‌د الدین، 2005: 120) له(۱۳-۱۴ ی) ته‌مووزى سالی(1099) هڅر‌شه‌که ده‌ستى پڅکر. له (۱۵ ی ته‌مووز) پیاوانى گو‌دیفروى توانیان به‌شځى ساباى باکوورى نږیک دهرگای گوډ کۆنترۆل بکه‌ن وچه‌نه نښو شاره‌که‌وه وده‌رگای

کلچ ئارسلانی یەكەم بە دای پێشپروویەكەى سوپای خاچ دروشمەكان كەوت و لە ناوچەى دوریلاویون بۆسەیهكى داناو، بەلام بەمۆی ئەوێ ناگاداری ئەو نەبوو سوپای خاچ دروشمەكان بوونەتە دوو بەش. بە ماوێ یەك رۆژ لە دای یەكتر بەرێكەوتون، رووبەرۆوی هێرشى ئەو سوپایە بوووە كە لە دواو هات و یۆهەش نەیتوانى سەرکەوتوو بێت لە (۱) تەموزى ۱۰۹۷). (محمد، 2002: 99) کلچ ئارسلانی یەكەم كاتێ لەو تێگەشت كە ناتوانێ شكست بە سوپای خاچ دروشمەكان بهێنێ وتەنانهت رینگیشیان ئێ بكات. بۆ ئەوێ سوپای خاچ دروشمەكان بخاتە دۆخێكى قورسەو، ناوچەكانى بەردەم پێشپرووی سوپایەكەى چۆلكرد وزەوییەكانى سوتاند و سەرچاوە ناوێهەكانى وشك كرد. (Coşkun, 1992:97)

سوپای خاچ دروشمه‌کان له دوریایونه‌وه به ریځگاکانی ټاکشه‌میر، کُنیا، نږدېغلی -یه‌وه رُښتون و به‌سهر مه‌راش وگوکسون له به‌رواری (۲۰۱۲) تشریف دووهمی (۱۰۹۷) گه‌یشتنه به‌رده‌م ټه‌نتاکیا. له‌م کات وسانه‌شدا، باودوینی دی بولونی برای گوډیفوُری وټانکریدی برازی بویرونود، له‌ ناوچه‌ی نږدېغلی له‌ سوپا سه‌ره‌کیبه‌که جیایونه‌وه و به‌ره‌و ناوچه‌ی کیلیکیا (چوکورؤڤا) دابه‌زین وشاره‌کانی تارسوس، ئادانا، میسیس‌یان له‌ده‌ستی سه‌لجوقیه‌کان دهره‌ننا. (محمد، 2002: 100)

له پال نهمه‌ش باودوینی دی بولونی که ده‌یویست ده‌وله‌تیکي سهره‌خو له روزه‌لان دابمه‌زینیت، لێردا له‌گه‌ل نهرمه‌نییه‌کان ریککه‌وت و به‌ره‌و ئورفا به‌پکه‌وت. لێردا ده‌سه‌لاتداری نهرمه‌نی به‌ ناوی ئوروسی له‌ شاره‌که و دلاوه‌نا، له‌وکاته‌ی که سوپای سهره‌کی خاچ دروشمه‌کان گه‌مارۆی قه‌لای نه‌تاکایان دا، به‌که‌مین ده‌وله‌تی خاچ دروشمه‌کانی له‌ (۱۰۹۸-۱۰۸۰) له‌ شاری ئورفا به‌ ناوی "شانشین ئورفا" (۱۰۹۸-۱۱۴۴) دامه‌زراند. (Coşkun, 1992:100).

نه‌ئناکیا که به قه‌ل‌ا وسابانی به‌ه‌م‌یز دهره‌درابوو، له‌لایهن سه‌ل‌جووقیه‌کانه‌وه به‌ش‌یوه‌یه‌کی به‌ه‌م‌یز به‌رگری ل‌ا ده‌کرا. خاچ دروشمه‌کان سه‌ره‌پ‌ای ه‌م‌یز پ‌شتیوانی جه‌ناواییه‌کان (شارن‌که له‌ئیتالیا) وه‌م‌یزن‌کی که‌شتیگه‌لی به‌ریتانی وه‌اوکاریه‌کانی پ‌ت‌ریکی قودس که‌ئه‌وکات له‌قوبرس بوو، نه‌یان‌توانی ه‌یچ نه‌نجام‌یک له‌گه‌مار‌وک‌ه به‌ده‌سته‌ب‌ه‌ئن. (محمد، 2002: 101) هه‌وائی نزیک‌بوو نه‌وه‌ی سوپ‌ایه‌کی گه‌وره له‌لایهن سو‌لتانی گه‌ورده‌ی سه‌ل‌جوقی بیرکیاروک به‌مه‌به‌ستی ر‌زگارکردنی شاره‌که به‌سه‌ره‌کردایه‌تی، والی مووس‌ل، کوربوغا، خاچ دروشمه‌کانی نیگه‌ران کرد له‌ئایاری (1098). (Coşkun, 1992:101)

ئەو دۆلە راۋىكى وىنگەرانىيەى لە بارەگای خاچ دروشمەكان سەرپەشدا كە شازادە ئەتيان دى بلوا -يش لە نۆپاياندا بوو، بوو ھۆى ئەو دى ژمارەيك لە سوپاي خاچ دروشمەكان رابەكن وىگەرپنەو ھە وڵاتەكانى خۇيان. ئەتيان دى بلوا لە ئانادۆل چاۋى بە ئېمپراتۆر ئەلكىسيۆس كەوت وپى راکەيانە كە گەمارۆى سەر ئەنتاكيا ھىچ ئەنجامىكى ئى ناكەوتنەو ھە. بەم ھۆىو ھەش ئېمپراتۆر گەرايەو ھە(عيماد الدين، 2005: 115) لەلايەكى دىكەش بوھيموند لەگە ئى فەرماندەيەكى بە رەگەز نەرمەنى بە ناۋى فېرۇز لەسەر رادەستكردى شاردەكە رىككەوت وپىشنىارى ئەو ھەش بۆ فەرماندەكانى دىكە كرد كە شاردەكە دىكەوتنە دەست ئەو كەسەى كە كۆنترۆل دىكەت. (ابن الاثير، 1987: 228).

دەسەلاتدارییهی قودس بوو له (۱۱۳۱-۱۱۱۸) ناوچهی سور (تیروس) کۆنترۆلکرا. لهو سەردەمدا تەریقەتی سوارچاکی پەرستگا دامەزرا. ئەم دامەزراوە ناڤی-سەربازییە فراوان بوو، له شوێنە ستراتژییەکانی نێو سوپای ئەو وڵاتە دەستیای بە خەزمەتکردن کرد. (قاسم عەبدە، ۱۹۹۱: 61).

بلاویبۆنەوێ هەوایی کۆنترۆلکردنی قودس، بە جۆش و خرۆشەو له ئەوروپا پێشوازی لێکرا و هانی زیاتری کریستیانەکانی دا بۆ ئەوێ بەرەو رۆژەڵات بپۆن. له دواى مردنی پاپا ئۆربانوسى دووهم (۲۹ى تەمووزى ۱۰۹۹)، پاپا پاسکالیسی دووهم (۱۱۸-۱۰۹۹) شوێنەکەى گرتەو و ئەویش بە هەمان شێوە درێژى بە هەستى ھێرشبەرانی پاپا ئۆربانوسى دووهم دا.. (محمد، ۲۰۰۰: 74)

خاچ دروشمەکان له دواى ئورفا، ئەنتاکیا و قودس، له رۆژئاوا چوارەمین دەوڵەتی خاچ دروشمیان له ترابولوس دامەزراند (۱۱۰۹-۱۲۸۹). شای تۆلوز بە ناوی رایموند دی سەینت گیلیس کە بەشداری له هەڵمەتی خاچ دروشمی یەكەم کردبوو، دواى ئەوێ کە له قودس میوای بۆ دەخواست بەدەستی نەهێنا، گەڕایەو قسطنطنیە و داوای هاوکاری له ئیمپراتۆریەتی بیزەنتییەکان ئەلیکسیۆس کرد. (عیماد الدین، ۲۰۰۵: 119) بەلام شکستێنانی له بەردەم کلچ ئارسلانی یەكەم له نزیک مەرزیفۆن له هەڵمەتی خاچ دروشمی یەكەم، سائی (۱۱۰۱) ز گورزێکی توندی له کەسایەتی و پایەکی کلچ ئارسلان وەشاند. له سائی (۱۱۰۲) گەڕایەو سووریا و دەستی بەسەر تەرتوس داگرت و گەمارۆی تەراپلوسی دا. (قاسم عەبدە، ۱۹۹۱: 63، 64).

سوپای خاچ دروشمەکان له (3ى حوزەیرانی ۱۱۰۱)، له ئیزمیتەو دەستیای بە جۆلەکرد و له (۲۳ى حوزەیران) گەیشتنە ئەنکورا. قەڵای ئەنکورا کە له ژێر دەسەلاتی کلچ ئارسلانی یەكەم بوو، له چوارچێوەی تاکتیکی جەنگی سۆلتان یېش هاتنی خاچ دروشمەکان چۆلکراو، خاچ دروشمەکان دەستیای بە قەڵاکەدا گرت و یەپێ ئەو رێککەوتنەى لهگەڵ ئیمپراتۆر ئەلیکسیۆس کراو، ئەو شوێنەیان رادەستی فەرماندەى بیزەنتییەکان کرد. (محمد، ۲۰۰۲: 103) دواتریش بەرەو چانکری پێشەریان کرد. له (2ى تەمووز) خاچ دروشمەکان گەیشتنە چانکری، بەلام بەهۆی ئەوێ کلچ ئارسلان له کاتی پاشەکشەیدا زەویە کشتوکالییەکانی ناوچەکەى وێرانکردبوو، خاچ دروشمەکان رووبەرۆی گرفتی کەمى خۆراک بوونەو. کاتیکیش گەیشتنە ئەو شوێنە، ئەو هیان بیی کە سەرچەم ھێزە سەلجوقیەکان له چانکری کۆبوونەتەو. (Hüseyin, 1997: 326)

دەستوێرنەدانى سۆلتان کلچ ئارسلانی یەكەم له پێشەری خاچ دروشمەکان تا ئەو شوێنە پەییوەندی بەو ستراتژییە ھەبوو کە داڕێشتبوو. ئامانجی کلچ ئارسلان ئەو بوو کە خاچ دروشمەکان بە تەواوی رابکێشێنە نێو خاکی تورکان و پاشانی بە یەكگرتن لەگەڵ ئەو ھێزە تورکانەى کە دینە هاوکاری، خاچ دروشمەکان ناچاری شەپکردن بکات. ئەوێ کە پێویست بوو بکری پێش جەنگەکە بریتی بوو له شکاندنی ھێزی خاچ دروشمەکان بە تاکتیکی جیاواز. سۆلتان کلچ ئارسلان ئەم تاکتیکی بە سەرکەوتوویی جێبەجێ کرد. (محمد، ۲۰۰۲: 104)

مەربۆیە لەگەڵ ھێزەکانی دانیشمەندەلی، ھێزی پاشای سەلجوقی لە حەلەب رەزوان، میری حەرەن کەرەجە، ھێزی بەگی ئارتوکلۆ بەلەک بەمەرام یەکی

سەرەکی بکەنەو. کاتی کە خاچ دروشمەکان چوونە نێو شارەکەو، بەشێکی مووسڵمانەکان ھەوڵیانداو خۆیان له قوبەى سەحرا و مزگەوتی ئەقسا حەشار بەدەن. بەشێکی دیکەى مووسڵمانانی بەرەو گەڕەکەکانی باشووری ئەو شارە رایانکرد. پارێزگاری ئەو شارە بە ناوی ئیفیخارودەو، له دواى ئەوێ تاوێری داوودی رادەستی رایمۆند کرد، رێگەى پێ درا بە خۆی و پیاوانی شارەکە جێبەجێ. (Hüseyin, 1997: 318, 319).

له دواى ئەوێ خاچ دروشمەکان دەستیای بەسەر قودسدا گرت، وەحشیگەرەى پێ وێنەیان نیشاندا. ھەموو ئەوانەیان کوشت کە خۆیان له مزگەوتی ئەقسا شارەبوو. گشت مووسڵمانەکانی ئەو شارەیان کوشت کە دەگوتی ژمارەیان له (70) ھەزار کەس زیاتر بوو. ئاگریان له گشت ئەو پەرستگایانە بەردا کە جۆلەکەکان خۆیان تێدا حەشار داو و بە بیانویی هاوکاریکردنی مووسڵمانەکان. (عیماد الدین، ۲۰۰۵: 122) ھێرشیان کردە سەر قوبەى سەحرا و تالانیان کرد. دوورکەوتنەوێ جیھانی ئیسلامی له یەکرێزی و یەکیکی کاریگەرێ گەورەى ھەبوو لەسەر ئەو سەرکەوتنەى خاچ دروشمەکان لەو کاتەدا. (Hüseyin, 1997: 321).

له دواى دەستبەسەریداگرتنی قودس، سەرکردەکانی خاچ دروشمەکان تاوتوویی پرسی بەرپۆلەردنی ئەو شارەیان کرد و پیاواندا کە ئەو شارە بە رێگەى ئیدارەى فەرمی بەرپۆلەردی ئەو کۆ دەسەلاتداریەتی ناڤی. گودیفروى و بولیون له ژێر ناسنامەى "بەرگریکاری مەزاری پیرۆز" ئیدارەى ئەو شارەیان گرتە دەست. سەرکلیسای ییزا، دایمیتر کرایە پاتریکی قودس. (محمد، ۲۰۰۰: 68) ھەرچەند دایمیتر دواتر بۆ دەستگرتنی ئیدارەى قودس پیلانی دەگێرا بەلام مردنی گودیفروى له دواى سالیکی و بانگێشتکردنی براکەى بە ناوی باودوین دی بولیون بۆ بوون بە شای ئورفا له (۲۴ى کانوونی دووهمى 1100) ز، ئەم خواستەى دایمیتر جێبەجێ نەبوو. بەم شێوەى شانشینی دەربەگایەتی له قودس دامەزرێندرا کە تێدا ئامانجی راستەقینەى خاچ دروشمەکانی دەخستەپوو. (ستیفان، 1981: 205, 207).

لەگەڵ ھاتنەناوھەوێ سوپاکانی فرەنسا بۆ نێو قودس، ھەڵمەتی خاچ دروشمەکان گەیشتنە ئامانجی خۆی. بەلام ئەم شارە پیرۆزە بۆ ئەوێ بکەوتنە دەستی کریستیانەکان و بێنێت شوێنێکی ناسوودە بۆ ئەو حاجیانەى کە رێگەیان بەو شوێنە دەکەوت، پێویست بوو حکومەتێکی بەھێز دا بەزێندەى کە خاوەنی پەییوەندی بەکەڵ لەگەڵ ئەوروپا و بتوانی بەرگری لەخۆی بکات. (محمد، ۲۰۰۰: 69) قۇناغی کورتی حوکمداری گودیفروى رێگەخۆشکەر بوو بۆ دەستپێکی دامەزراندنی شانشینی کریستیانەکان. بەلام گودیفروى سەرەرای پیاھەڵدان پێ و شانازیکردن پێو، کەسێکی لاواز و سەرەپۆ بوو. مردنی گودیفروى و گرتنەدەستی دەسەلات لەلایەن براکەى باودوینی یەكەم (۱۱۰۰-۱۱۱۸ ز) شانشینە نوێکەى رزگارکرد. له کاتییدا جەنگاوەرە گەورەکانی ھەڵمەتی خاچ دروشمی یەكەم، یان بەرەو باکوور رۆشتن یاخود گەڕابوونەو وڵاتەکانی خۆیان. (Hüseyin, 1997: 324).

باودوینی یەكەم کە له جیگەى گودیفروى دەسەلاتی گرتە دەست، شارەکانی کەناراوھەکانی فەلەستینی کۆنترۆل کرد (۱۰۹۹-۱۲۹۱ ز) و بەمەش سنووری شانشینیەکی فراوان کرد. (محمد، ۲۰۰۰: 71) ئارسوف، قەیسەرییە، سەیدا، حەیفە، یافا، ئاککا، جوبەیل، ترابولوس و شام و بێروت دەستیای بەسەردا گێرا. لەسەردەمی باودوینی دووهم کە لەسەر تەختی

له دهستدا ولهم ساته شدا سه لئووقيه كان گه مارپويان دا. (عيماد الدين، 2005: 125) لهم جهنگه كرا خاچ دروشمه كان شكستيان هينا وهه موويان كوژران، ته نها گيومى دووم وچهند سوارچاكىك توانيان ژيانى خويان رزگار بكن وپه نا بوقه لاي گيرمانيكوپوليس (نهرمه نهك) برد كه له ژيرده ستي بيزه نتييه كان دابوو. به لام نهو دوو سهركه وتنهى له بهرامبه ر خاچ دروشمه كان به ده سته پتر، كوژتاي بهو خه باته نه هينا، چونكه سه لئووقيه كان له كاتي شهركردنيان له دژى سوپاي نه فهرس، سوپاي سييه مى خاچ دروشمه كان كه له ناكيتانيا له فهرنسيه كان و نه لمانيه كان پيگهاتيون، له رنگه ئيزنيك- ناكشه مير پيشره ويان كرد وچوو بوونه نيو خاكي سه لئووقيه كانه وه. (حسن، 1991: 290، 291)

له م چوارچيوه يش كلچ نارسلاى يه كه م كه هوائى هاتى سوپاي سييه مى خاچ دروشمه كانى پيگه يشت، هه مان نهو ناكيتيكه ي به كارمينا كه له بهرامبه ر سوپاي يه كه م جيبه جي كردبوو. سوپاي سه لئووقيه كان له مانگي نه يلول له دهشتياى نافلوس (ناكگول) بو سيان بؤ نهو سوپايه ي خاچ دروشمه كان داناوه كه به رنگه كونيلا پيشره وي دابوو. نزيكه ي زوره ي خاچ دروشمه كان له گوړه پاني جهنگ كوژران. ته نها ژماره يه كي زور كه م له وانه ي به ره وچياى تورؤس هه لاتن ژيانيان رزگار بوو. (عيماد الدين، 2005: 126)

له نه نجامدا له سائي (1101). سهركرده ي هه لمتى خاچ دروشمه كان له نه ناكيا كو بوونه وه وله گه ل پياوه كانى خويان توانيان بچنه نيو قودسه وه. به لام نهو گه شته له رووى سه ربازيه وه هيچ گرنگيه كي نه وتوى نه بو. نهو گه شته ي كه به مبه ستي به ميژكردي شانشيني قودس نه نجامدرايوو، بن نه نجام كوژتاي هات. (محمد، 2002: 109) نهو سهركه وتنه ي كه گه لي سه لئووق به ده سته پتر، هه ژموني سه لئووقيه كانى له ناناوؤل سه لماند. نيتر نهو رنگايه ي له قسطنطينه وه به ره و سووريا دريژ ده بو وه به رووى خاچ دروشمه كان و بيزه نتييه كان داخرايوو. خاچ دروشمه كان نيتر ناچار بوون هه لمته كانى ديكه يان به رنگه ي ده رباي نه نجام بدن. (حسن، 1991: 293، 296)

2. هه لمتى دوومى خاچ دروشمه كان (1147-1149) زابيني.

هوائى نازاكردي نورفا له لايه ن سه لئووقيه كان له (24 كانونى يه كه مى 1144ز) نه وروپاي شو ك كرد. پاپا يوكينوس له كوژتايه كانى سائي (1145ز) به مبه ستي هاو كار بكردي دهو له ته كانى خاچ دروشمه كان له رۆژه لات، بانگه يشتى نه نجامدانى هه لمته تيكى نوپى خاچ دروشى له كريستيانه كانى رۆژئاوا كرد. (محمد، 1999: 172)

شاي فهرنسا لويى حه وتم به جو ش و خرؤشه وه پشتيوانى له و بانگه يشته كرد. به م پييه ش هه لمتى دوومى خاچ دروشى له (31 كاداري 1146ز) به خو شحاليه وه پيشوازي ليكرا له لايه ن نهو كو بوونه وه جه ماوه ربه گه وري كه بؤ گو ييسى وتاره نابيينه كه ي قه شه بيرنار دى كليرقو له قيسيلاى ناماده بوون. (محمد، 1999: 172) دواتر قه شه بيرنار دى به مبه ستي پيشكه شكردي وتارى نايى سهردانى ناوچه كه كانى بورگونديا، لورين وفلاندرى كرد وچوو نه لمانيا. له و ولاته ش توانى نه لمانيه كان وشا كوژناردى سييه م بهو شه ربه ي خاچ دروشمه كان رازى بكات. به م پييه ش

گرت وده ستيان به خه بات كرد له دژى خاچ دروشمه كان. نه م هينانه به دواى سوپاي خاچ دروشمه كان كه وتن وله كوژتادا له رۆژى هه ينى (21 ئاب)، له دهشتايه كي نزيك ناوچه ي مه رزيقون گه مارؤى خاچ دروشمه كانياندا وناچاربان كردن به شهركردن. (محمد، 2002: 104) خاچ دروشمه كان له سه رتادا له بهرامبه ر هيرشى هيزه سه لئووقيه كان كه گه مارؤى به رزاييه كانيان دابوو، شپزه بوون به لام دواتر توانيان خويان كو بكه نه وه وكه ميپك دروستيكه ن. (Hasan, 2002: 209)

سوارچاكه سه لئووقيه كان له سه ر نه سپه كانيان له ده وري كه مې خاچ دروشمه كان ده خولانه وه وتيرباريان ده كردن. به لام په رته وازه كردنى سوپاي خاچ دروشمه كان كه ژماره يان ده يان هينده زياتر بوو كارنكي نه سته م بوو. (محمد، 2002: 105) بؤ رۆژى دواتر يش سه لئووقيه كان هيرشه كانيان بؤ سه ركه مې خاچ دروشمه كان دووباره كرده وه وكه مارؤى باره گاي سوپايان دا. له به روارى (ه ي ئاب) جهنگه كه ده ستيپيكر و به دريژاي نهو رۆژه به رده وام بوو. خاچ دروشمه كان له دؤخه كه بن هيوابوون وده رفه تيان له تاريكى شه و ده رگرت ورايانكرد. (Hasan, 2002: 211)

سهركرده ي خاچ دروشمه كان وسوارچاك وسه ربازه پياده كانيان، له نيو باره گاي سوپا نافره تاكانيان ومندا له كانيان وكه ساني به سالاچوويان به جيبه يشت ورايانكرد. سه لئووقيه كان سه رله به يان چوونه نيو باره گاي سوپاي خاچ دروشمه كان. (محمد، 2002: 105) به لام بن نه وى كات له ده سته بدن، به دواى سوپاي خاچ دروشمه كان كه وتن و نه وانى ده سته گريان كرد كووشتيان. زباني سوپاي خاچ دروشمه كان زور گه وره بوو. چوار له سه ر پينجى سوپا وچه ك وپاره وكه لوپه ليان له ده سته دابوو. له وه ش گرنگتر گشت هيواكانيان رووخابوو. له كاتيكدا سه لئووقيه كان به موى نهو سهركه وتنه وه متمانه يان دووباره به ده سته پترنا بو وه. ماوه يه ك دواتر هوائى نه وديان پيگه يشت كه سوپاي دوومى خاچ دروشمه كان به ره و ناوچه ي ناناوؤل په رپونه ته وه و به ره و ناراسته ي كونيلا پيشره وي ده كه ن. (قاسم عبده، 1991: 70)

نهو سوپايه ي خاچ دروشمه كان كه زوره يان له فهرنسيه كان پيگهاتيون وبه سهركردايه ي شازاده ي نه فهرس به ناوى گيومى دووم به ريكه وتبون راس ته وخؤ له دواى جموجؤى سوپاي يه كه م گه يشته قسطنطينه وپاشانيش به ره و نه نكورا پيشره ويان كرد. به لام خاچ دروشمه كان له و ساته دا ناگاداري شوپى سوپاي يه كه م نه بوون له نه نكورا. به م پييه ش گيومى دووم به سه ر هردو ناوچه ي كولو- جيهانه يلى له باشوور به ره و كونيلا كه وته پتر. له لايه كي ديكه ش كه كلچ نارسلاى نهو دؤخه ي زاني، راس ته وخؤ له گه ل به كي دانيسه مندبلى ده ستي به جموجؤل كرد وتوانى رى له سوپاي نه فهرس بگرئ پيش نه وى بگه نه كونيلا. (عيماد الدين، 2005: 124) سوپاي سه لئووقيه كان بؤماوه ي سئ رۆژ هيرشيان كرده سه ر خاچ دروشمه كان، به لام نه يانتوانى ريگرى له پيشره وي نهو سوپايه بكن كه هيشتا به ميژيون. (Hasan, 2002: 212)

كلچ نارسلاى بؤ نه وى سوپاي خاچ دروشمه كان كه ميكي ديكه پيشره وي بكن وبه م هويوه لاواى بن، سوپاكه ي خو كشانده وه. خاچ دروشمه كان دواى نه وى گه يشته كونيلا بؤ ماوه ي رۆژي ك له ده ره وى نهو شاره حه سانه وه، پاشانيش به ره و ناراسته ي باشوور پيشره ويان كرد. به لام به موى نه وى بؤماوه ي سئ رۆژ نه يانتوانى ئاو بدؤزه وه، هيز وتواناي خويان

148) فەرەنسێیه‌کان به‌ شێوه‌یه‌کی به‌رده‌وام رووبه‌رووی هێزێی سه‌لجوقیه‌کان بوونه‌وه‌ و به‌ رێگه‌ی ده‌نیزی له‌سه‌ره‌تای مانگی شوبات گه‌یشته‌ نه‌تانیایا. شا لویسی چه‌وته‌م و سوارچاکه‌کان له‌و شوێنه‌وه‌ به‌ رێگه‌ی که‌شتی چوونه‌ نه‌تاکیا. سوپای پیاده‌ی خاچ دروشمه‌کان که‌ به‌ رێگه‌ی وشکایی به‌ره‌و سوریا جوڵه‌یان کردبوو، هه‌ولیاندا له‌ ناوچه‌ی کیلیکیای تێپه‌ڕن. به‌لام که‌مه‌تر له‌ نیوه‌ی سوپاکه‌ له‌ کۆتای وهرزی پایز گه‌یشته‌ نه‌تاکیا. (ستیفان، 1981: 210، 213).

له‌م کات و ساته‌دا رایموند دی پوتایرس مامی شازنی فەرهنسا، ئیلیونوری که‌ له‌ نه‌تاکیا بوو، ده‌یوست هێرش بکاته‌ سه‌ر چه‌له‌ب. له‌ کاتیگدا چه‌له‌ب ناوه‌ندی هێزی نوره‌ددین مه‌حمود زه‌نگی بوو که‌ خاوه‌نی ناوچه‌یه‌ک بوو له‌ ئورفاوه‌ به‌ره‌و چه‌ما درێژ ده‌بووه‌وه‌ نوره‌ددین بۆ نه‌تاکیا ببووه‌ مه‌ترسییه‌کی زۆر گه‌وره‌، به‌لام خۆیان له‌و گه‌شته‌ نه‌دا که‌ له‌سه‌ر چه‌له‌ب نه‌جام دهدرا و مه‌رئیه‌ش به‌ره‌و قودس جوڵه‌ی کرد. (محمد، 1999: 174)

دوای ئه‌وه‌ی گشت خاچ دروشمه‌کان گه‌یشته‌ فه‌له‌ستین، شازن میلیسیندی وشا باودوینی سییه‌م و به‌رپرسیانی بالای نه‌لمانیه‌کان و فەرهنسییه‌کان، له‌ (٢٤ حوزه‌یه‌ی ١١٤٨ز) له‌ عه‌ککا کۆبوونه‌وه‌یان نه‌جام دا. (محمد، 2002: 152) سه‌ره‌رای نه‌بوونی به‌گه‌کانی ئورفا، نه‌تاکیا و ته‌رابلوس، بریاریاندا به‌سه‌ر رێگای دیمه‌شق هێرش بکه‌ن. له‌ به‌رامبه‌ر ئه‌مه‌ش حاکمی دیمه‌شق، ئونور که‌ ناگاداری ئه‌م هێرشه‌ بوو، به‌مه‌به‌ستی وهرگرتنی هاوکاری نوێنه‌ری خۆی نارده‌ لای نوره‌ددین مه‌حمود زه‌نگی. له‌م چوارچۆیه‌یه‌ش نوره‌ددین به‌ره‌و دیمه‌شق پێشپه‌وی کرد. (Demirkent, 1996: 527)

سوپای قودس که‌ له‌گه‌ڵ خاچ دروشمه‌کانی فەرهنسا و نه‌لمانیا به‌هێزتر بوو، به‌ ناوچه‌ی جه‌لیله‌ تێپه‌رپوون و له‌ به‌رواری (٢٤ ته‌مموز) گه‌یشته‌ به‌رده‌م دیمه‌شق. (محمد، 1999: 176) خاچ دروشمه‌کان له‌ رۆژانی یه‌که‌می شه‌ره‌که‌ چه‌ند سه‌رکه‌وتنێکیان به‌ده‌سته‌پێنا، سوارچاک هێزه‌کانی دیمه‌شقیان ناچار به‌ کشانه‌وه‌ به‌ره‌و داوای قه‌ڵا که‌ کرد و ده‌ستیان به‌سه‌ر ناوچه‌ی باشووری ئه‌و شاره‌ داگرت. به‌لام بۆ رۆژی دوای هێزی پشتیوانی که‌له‌سه‌ر بانگه‌شیشتی ئونور هاتبوون له‌ ده‌رگای باکوور چوونه‌ نیو شاره‌که‌ و توانیان خاچ دروشمه‌کان له‌ ناوچه‌ی باشووری قه‌ڵا که‌ دووربخه‌نه‌وه‌. به‌ بریاری شا لویسی چه‌وته‌م، کۆنراد و باودوین له‌ (٢٧ ته‌مموزی 1148ز) گشت سوپای خاچ دروشمه‌کان چوونه‌ ئه‌و ده‌شتایه‌ی که‌ که‌وتبووه‌ به‌رده‌م رۆژه‌لاتی قه‌لا‌ی شاره‌که‌. به‌لام ئه‌و بریاره‌ی که‌له‌سه‌ر پێشپه‌وی پیاوماقولا‌نی قودس ده‌رکرا، بووه‌ هۆی سه‌رله‌شێواوی له‌ نیو سوپای خاچ دروشمه‌کان. (ستیفان، 1981: 214، 215).

فەرهنسی و نه‌لمانیه‌کان، پێیانوابوو که‌ فەرمانه‌رواکیان له‌لایه‌ن ئونوره‌وه‌ به‌ پێدانی به‌رتیل رازی کرابوون و مه‌رئیه‌ جیگه‌رکری سوپا له‌و شوێنه‌ نه‌گونجاوه‌، وایکردبوو که‌ نیتێر کۆنترۆڵکردنی دیمه‌شق ته‌ستهم بێت. له‌لایه‌کی دیکه‌ش، ئونور له‌گه‌ڵ زیاده‌بوونی ژماره‌ی هێزه‌کانی، هێزێی نوێی بۆسه‌ر سوپای خاچ دروشمه‌کان نه‌جام دهدا. له‌م کاته‌شدا ناکۆکی له‌ نێوان خاچ دروشمه‌کان سه‌ربه‌له‌دا. له‌لایه‌کی دیکه‌ هێزه‌کانی نوره‌ددین مه‌حمود زه‌نگی له‌ماوه‌ی چه‌ند رۆژێک ده‌گه‌یشته‌ نیو دیمه‌شق. (محمد، 1999: 176) هه‌ر بۆیه‌ شایه‌ن بریاری کشانه‌وه‌یان ده‌رکرد و به‌م پێیه‌ش سوپای خاچ دروشمه‌کان له‌ (٢٨ ته‌مموزی 1148ز) به‌ رێگه‌ی جه‌لیله‌

شه‌ری دووه‌می خاچ دروشمه‌کان جیا له‌وه‌ی پێشوو، به‌ سه‌رکه‌ردایه‌تی دوو ده‌سه‌لاتدارییه‌تی گه‌وره‌ی نه‌وروپا نه‌جامدرا. (حسن، 1991: 297، 299). له‌لایه‌کی دیکه‌ش، ئیمپراتۆری بیزه‌نتی، مانوئیل کومنینوس له‌به‌ر ئه‌وه‌ی پێویستی به‌ هاوکاری رۆژئاوا نه‌بوو له‌و کاته‌دا، بۆیه‌ لایه‌نگری له‌ شه‌رێکی نوێی خاچ دروشمی نه‌ده‌کرد. بۆیه‌ پێش هاتنی خاچ دروشمه‌کان، به‌ پێویستی زانی که‌ رێککه‌وتنێکی ناشی له‌گه‌ڵ سوڵتانی سه‌لجوقیه‌کانی ئانادۆڵ، مه‌سه‌عودی یه‌که‌م نه‌جام بدات. به‌هۆی نه‌جامدانی ئه‌و رێککه‌وتنه‌ ناشییه‌ له‌گه‌ڵ سه‌لجوقیه‌کان، مانوئیل کومنینوس له‌لایه‌ن رۆژئاواییه‌کانه‌وه‌ به‌ ناپاکێ کردن له‌ مه‌سحییه‌ت تۆمه‌تبار کرا. (محمد، 2002: 146) له‌به‌رامبه‌ر ئه‌مه‌ش مانوئیل زۆر نیکه‌ران بوو له‌ به‌رانبه‌ر هێزێی شای صقلیه‌، رۆکه‌ری دووه‌م که‌ ئه‌م شه‌ره‌ی خاچ دروشمه‌کانی به‌ ده‌رفه‌ت ده‌زانی. (حسن، 1991: 301، 300).

له‌ به‌رواری (10ی ئه‌یلولی ١١٤٧ز) نه‌لمانیه‌کان گه‌یشته‌ قسطنطینه‌ له‌و شوێنه‌ش درێژه‌یان به‌ هه‌لسوکه‌وته‌ بێزارکه‌ره‌کانیاندا. هێزه‌کانی ئیمپراتۆریه‌ت به‌مه‌به‌ستی ئه‌وه‌ی ئه‌مان بخاته‌ ژێر گوێرپه‌ڵی خۆیان، ناچاربوون رووبه‌روویان ببه‌وه‌ و پێکدادان دروستبێ. له‌ کۆتایدا پێش هاتنی فەرهنسییه‌کان، توانرا سوپای نه‌لمانیا بپه‌رێندرتنه‌وه‌ بۆ به‌ری ئانادۆڵ. مانوئیل له‌سه‌ر داوای کۆنراد رێبه‌ری به‌ سوپای نه‌لمانیا و پێشپه‌وی ئه‌وه‌ی کرد که‌ پێش ئه‌وه‌ی شه‌ر له‌گه‌ڵ سه‌لجوقیه‌کان بکه‌ن، به‌ نیو خاکی بیزه‌نتیه‌یه‌کان تێپه‌رین و بگه‌نه‌ نه‌تانیایا. له‌ به‌رامبه‌ر ئه‌مه‌ش کۆنراد کاتی گه‌یشته‌ ئیزنیک رووی له‌ رۆژه‌لات کرد. نیازی ئه‌وه‌ی مه‌بوو که‌ ئه‌و رێگایه‌ی له‌ شه‌ری خاچ دروشمی یه‌که‌م به‌کارهاتوو، ئه‌ویش به‌کاربه‌هێشت. (محمد، 2002: 147) له‌ به‌رواری (١٥ی تشرینی یه‌که‌م)، نه‌لمانیه‌کان ئیزنیکیان جێهێشت و له‌ دوریلا یون نزیکیبوونه‌وه‌. له‌ به‌رواری (٢٥ی تشرینی یه‌که‌می ١١٤٧ز)، نه‌لمانیه‌کان رووبه‌رووی هێزێی سه‌لجوقیه‌کان بوونه‌وه‌. هێرشه‌ یه‌ک له‌ دوای یه‌که‌کانی سوارچاکه‌ سه‌لجوقیه‌کان، له‌ ماوه‌یه‌کی که‌مدا سوپای نه‌لمانیه‌کانی وێرانکرد. (Demirkent, 1996: 523).

له‌سه‌دا (٩٠ی) سوپای نه‌لمانیه‌کان له‌ناوبردرا، بۆیه‌ کۆنراد که‌ سه‌رباز و هێزێی خۆی له‌ده‌سته‌دا، ده‌ستی به‌ راگرتن کرد به‌ره‌و ئیزنیک. له‌ به‌رامبه‌ر ئه‌مه‌شدا بارمه‌ت و سامانیکی زۆر که‌وته‌ ده‌ست سه‌لجوقیه‌کان. به‌م سه‌رکه‌وتنه‌ش، سه‌لجوقیه‌کان له‌ هه‌مان ناوچه‌ تۆله‌ی ئه‌و شه‌ره‌یان کرده‌وه‌ که‌ به‌ر له‌ (٥٠) ساڵ له‌ شه‌ری خاچ دروشمی یه‌که‌م شکسته‌یانخواردبوو. (محمد، 2002: 148)

یه‌ک مانگ له‌ دوای جوڵه‌ی نه‌لمانیه‌کان، شای فەرهنسییه‌کان لویسی چه‌وته‌م، له‌گه‌ڵ هاوسه‌ره‌که‌ی به‌ ناوی ئیلیونور نه‌کویتان له‌ (٤ی تشرینی یه‌که‌م) گه‌یشته‌ قسطنطینه‌. مه‌ردوو شایه‌که‌ له‌سه‌ره‌تای مانگی تشرینی دووه‌می (1147ز) له‌ ئیزنیک کۆبوونه‌وه‌ و به‌ رێگه‌ی به‌لیکسیر- به‌رگاما-ئیزمیر چوونه‌ ناوچه‌ی ئه‌فه‌س. کۆنراد که‌ به‌هۆی کێشه‌ی ته‌ندروستی گه‌رپاوه‌وه‌ قسطنطینه‌، دۆستایه‌تییه‌کی نزیکی له‌گه‌ڵ ئیمپراتۆری بیزه‌نتیه‌یه‌کان، مانوئیل دروستکرد. کۆنراد له‌ مانگی ئاداری (١١٤٨ز) قسطنطینه‌ی جێهێشت و چووه‌ فه‌له‌ستین و له‌وێشه‌وه‌ بۆ عه‌ککا. (Demirkent, 1996: 525).

فەرهنسییه‌کان که‌ به‌ درێژای دۆڵی مه‌نده‌ریس له‌ پێشپه‌وی دابوون، له‌ نزیکی ناوچه‌ی یالواچ له‌ کاتی په‌رینه‌وه‌یان له‌ رووباریکی ناوچه‌که‌ له‌گه‌ڵ سه‌لجوقیه‌کان جه‌نگان له‌ (١ی کانوونی دووه‌می ١١٤٨ز). (محمد، 2002:

5- له‌لایه‌کی دیکه‌ش شای فه‌په‌نسا له‌گه‌ل سوپاکه‌ی هاته‌ نیو شاری نێزینیک، به‌لام کاتیک هه‌وایی شکستی ئیمپراتۆری ئەلمانیا ی پێگه‌یشت، له‌وه تێگه‌یشت که نه‌سته‌مه‌ بتوانی به‌ نیو ولاتی سه‌لجوقیه‌کان تێپه‌ر بێت، هه‌ریۆیه‌ به‌ ئاراسته‌ی نه‌فس، ده‌نیزی و نه‌نتالیا له‌و رێگه‌یه‌ی گرتبوویه‌به‌ر به‌رده‌وام بوو. خاچ دروشمه‌کان سه‌ره‌پای گوشار وه‌پرسی سه‌لجوقیه‌کان توانیان بگه‌نه‌ نه‌نتالیا. به‌شیک خاچ دروشمه‌کان، له‌ نه‌نتالیاوه‌ سواری که‌شتیه‌کانیان بوون وچوونه‌ سووریا. نه‌وه‌ی دیکه‌ش که‌ مایه‌وه‌، له‌ نیوان ه‌پرسی سه‌لجوق و رۆمه‌کان، که‌وتنه‌ دۆخیک زۆر دژواره‌وه‌.

7. سه‌رچاوه‌کان

سه‌رچاوه‌ عه‌ره‌بیه‌کان

- 1- حبشی، حسن، الحملة الصليبية الاولى، دار الفكر العربي، القاهرة، 1958.
- 2- حسن، ابراهيم حسن، التاريخ الاسلامي، دار الكتب العلمية، بيروت، 1991.
- 3- الحسيني، سهيلة، الحروب الصليبية مواقف وتحديات، دار التوزيع، القاهرة، 2003.
- 4- الحليم، علي عبد، الغزو الصليبي والعالم الاسلامي، دار التوزيع، القاهرة، 1993.
- 5- خليل، عيماد الدين، المقاومة الاسلامية للغزو الصليبي، دار ابن كثير، دمشق، 2005.
- 6- رونسيما، ستيفان، التاريخ الحروب الصليبية، ترجمة عربية، بازأرني، بيروت، 1981.
- 7- طقوش، محمد سهيل، تاريخ الزنكيين في الموصل وبلاد الشام، دار النفائس، بيروت، 1999.
- 8- طقوش، محمد سهيل، تاريخ سلاجقه الروم في اسيا الصغرى، دار النفائس، بيروت، 2002.
- 9- عاشور، سعيد عبد الفتاح، اوربا في العصور الوسطى، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة، 1990.
- 10- عاشور، سعيد، الحركة الصليبية في العصور الوسطى، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة، 1963.
- 11- عاشور، سعيد، الحركة الصليبية، ج2، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة، 1986.
- 12- عبدالرحمان، عبدالله، اثر الشرق الاسلامي في الفكر الاوربي خلال الحروب الصليبية، الرياض، 1995.
- 13- عبده، قاسم، الحملات الصليبية، دار عين للدراسات والبحوث الانسانية والاجتماعية، القاهرة، 1993.
- 14- عمران، محمود سعيد، التاريخ الحملات الصليبية، دار المعارف، القاهرة، 1989.
- 15- مؤنس، محمد، الحروب الصليبية بين الشرق والغرب، عين للدراسات والبحوث الإنسانية والاجتماعية، مصر، 2000.
- 16- الناصر، محمد حامد، الجهاد والتجديد، مكتبة الكوثر، الرياض، 1998.

سه‌رچاوه‌ بیاڤه‌کان

کشانه‌وه‌. به‌لام سوارچاکه‌ تورکمانه‌کان که سه‌ره‌ ئونور بوون، به‌دوای سوپای خاچ دروشمه‌کان که‌وتن وزیانیک زۆریان پێگه‌ياندن. نه‌م شه‌ره‌ به‌ شکستی گه‌وره‌ کۆتایی هات. به‌ شه‌ری دیمه‌شق، گورزیک گه‌وره‌ به‌ر شکۆی خاچ دروشمه‌کان که‌وت. (محمد، 2002: 153)

شای ئەلمانیا، کۆنرادی سیپه‌م ده‌سته‌ی جێه‌ستینی به‌جێه‌شت وله به‌ماری سالی (1149ز) گه‌راپه‌وه‌ ولاته‌که‌ی. شا لویسی هه‌وته‌م که‌ تا سه‌ره‌تای وه‌رزی هاوینی (1149ز) له‌و شوێنه‌ مایه‌وه‌، دواتر شوێنه‌که‌ی جێه‌شت وله‌ باشووری ئیتالیا چاوی به‌ شای صقلیه‌، روگه‌رکه‌وت. هه‌ردوو شایه‌که‌ هه‌رچه‌نده‌ پلانی نه‌نجامدانی شه‌رێکی دیکه‌ی خاچ دروشمه‌کانیان بۆ سه‌ر بیزه‌نتیه‌کان داڕشتبوو. به‌لام توانای جێه‌جێکردنی ئەم پلانیان نه‌بوو. (حسن، 1991: 308).

شکستی هه‌لمه‌تی دووه‌می خاچ دروشمه‌کان، رێگه‌ی خۆشکرد بۆ به‌هێزکردنی ده‌سه‌لات وه‌ژمونی نوره‌ددین زه‌نگی له‌ سووریا. سوڵتانی سه‌لجوق ئەنادۆلو، مه‌سعودی یه‌که‌م ده‌رفه‌تی له‌م شکسته‌ی فه‌ره‌نسییه‌کان وه‌رگرت وه‌پرسی کرده‌ سه‌ر مه‌راش. کاتی که‌ شازاده‌ی ئەنتاکیا، رایموند دی پۆیتیرس خۆی له‌دژی سوڵتان مه‌سعود ناماده‌ ده‌کرد، هێزه‌کانی نوره‌ددین که‌ رێککه‌وتنی له‌گه‌ل مه‌سعود نه‌نجامدا، له‌ به‌رده‌م قه‌لای ئیناب رووبه‌رووی هێزه‌کانی ئەنتاکیا بووه‌ وه‌ سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌سته‌یتنا. (محمد، 2002: 154) رایموند له‌م جه‌نگه‌دا کوژرا له‌ (28ی حوزه‌یرانی 1149ز).

نه‌نجام

1- هه‌لمه‌تی خاچ دروشمه‌کان که‌ به‌ خه‌مناکترین قۆناغه‌کانی میژوو داده‌نری، سه‌لجوقیه‌کان رووبه‌رووی هێرشی مه‌سیحیه‌کانی ئەوروپا بوونه‌وه‌ به‌ تایبه‌تی فه‌ره‌نسییه‌کان.

2- خاچ دروشمه‌کان به‌ سه‌رکرده‌یه‌ی پیری لی ئیترمیت، له‌ نزیک نێزینیک له‌لایه‌ن برای کلچ ئارسلانی یه‌که‌م له‌ناو به‌ردران. به‌لام سوپایه‌کی دیکه‌ که‌ له‌ گشت سوارچاکان، به‌گ، فه‌رمونده‌کانی که‌ چه‌ک به‌ده‌ستبوون له‌ ئەوروپا، هاتنه‌ نیو خاکی ئانادۆله‌وه‌. ئەم سوپایه‌ له‌ دوای نه‌وه‌ی گه‌مارۆی نێزینیکان دا وده‌ستیان به‌سه‌ردا گرت که‌ ناوه‌ندی ده‌وله‌تی سه‌لجوقی تورک بوو، راده‌ستی بیزه‌نتیه‌کانیان کرد (1096).

3- سوپای سه‌لجوقیه‌کان له‌ ده‌شتاییه‌کانی ئەسکیشه‌یه‌ر به‌سه‌رکرده‌یه‌ی کلچ ئارسلان خۆی له‌ به‌رامبه‌ر سوپای خاچ دروشمه‌کان رانه‌گرت وکشایه‌وه‌. به‌هۆی نه‌وه‌ی نێزینیک که‌وته‌ ده‌ستی خاچ دروشمه‌کان، بۆیه‌ پایته‌خت بۆ کۆنیا گواسترایه‌وه‌. دواتریش له‌ نیوان سه‌لجوقیه‌کان و خاچ دروشمه‌کان شه‌ری گه‌ریلا له‌ ناوچه‌کانی ئانادۆل ده‌ستپێکرد. به‌لام خاچ دروشمه‌کان له‌ هه‌وله‌کانی خۆیان به‌رده‌وام بوون و قودسیان له‌ده‌ستی فاتیمیه‌کان ده‌ره‌یتنا (1099).

4- شای فه‌ره‌نسا، لویسی هه‌وته‌م و ئیمپراتۆری ئەلمانیا، کۆنرادی سیپه‌م که‌ به‌شداریان له‌ هه‌لمه‌تی خاچ دروشمی دووه‌م کردبوو، هه‌ریه‌که‌یان به‌ رێگه‌ی جیا چوونه‌ نیو خاکی ئانادۆله‌وه‌. ئیمپراتۆری ئەلمانیا له‌لایه‌ن سوڵتانی سه‌لجوقیه‌کان، مه‌سعودی یه‌که‌م تووشی شکستی گه‌وره‌ هات، به‌ نه‌سته‌م توانی ژبانی خۆی رزگار بکات وله‌و کاته‌دا په‌نای بۆ نێزینیک برد.

- Algül, Hüseyin, **İslâm Tarihi**, IV, Gonca Yay., İstanbul, -17
1997.
- Alptekin, Coşkun, **"Büyük Selçuklular", Doğuştan** -18
Günümüze Büyük İslâm Tarihi, VII, Çağ Yay., İstanbul,
1992.
- Altan, Ebru, **"İkinci Haçlı Seferi ve Selçuklular", Türkler** -19
Ansiklopedisi, VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- Ayönü, Yusuf, **"Dördüncü Haçlı Seferi'nin Batı** -20
Anadolu'nun Türkleşme Sürecine Etkisi", Tarih
İncelemeleri Dergisi, XXIV /1, 2009.
- Çıvgın, İzzet, **Ortaçağ Tarihi**, Maya Akademi Yay., -21
Ankara, 2008.
- Demirkent, Işın, **"Haçlılar", DiA**, XIV, Diyanet Vakfı Yay., -22
İstanbul, 1996.
- Düzgün, Şaban Ali, **"İki Dünyanın Karşılaşması: -23**
Müslüman ve Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri
Dönemindeki İlişkiler", Türkler Ansiklopedisi, VI, Yeni
Türkiye Yay. Ankara 2002.
- İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, X, Terc.; Abdülkerim -24
Özaydın, Bahar Yay., İstanbul, 1987.
- Karaköse, Hasan, **Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı**, Nobel -25
Yay., Ankara, 2002.
- Küçüksipahioğlu, Birsal, **"Haçlı Devletleri", Türkler** -26
Ansiklopedisi, VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un** -27
Zeyli, Terc.; Hrants D Andreasyan, TTK, Ankara, 1987.